

Buiten het gezin was ik Jos Origer uit Eschdorf of "De Witte *van der Tëmel*". Ik ben geboren op 17.04.1931; ik was erbij, maar ik herinner me er niets van. Ik had een negen jaar oudere zus, mijn tweede broer was zeven jaar ouder dan ik, toen kwam ik in 1931 en mijn laatste broer werd in 1935 geboren. We waren geen klein gezin, maar ook geen groot. We deden ons werk als boeren. Mijn broer ging naar de landbouwschool, mijn zus naar het Pensionaat. Ik bleef thuis. Mij werd niets gevraagd, maar eigenlijk had ik graag iets willen leren. Maar omdat mijn broertje zei dat hij niet thuis wilde blijven, moest ik wel blijven. Ik had een leuke jeugd. Er waren veel kinderen in het dorp en ik had veel vrienden. We speelden veel samen.

In 1939 vierde Luxemburg zijn 100e verjaardag van onafhankelijkheid op grootse wijze. Herinnert u zich dat nog?

Ja, we hadden een plattegrond van Luxemburg gemaakt en iedereen had een kanton. Ik ook, maar ik weet niet meer welke. We hebben ze samengevoegd. Er was een feest. Helaas weet ik het niet meer precies. We gingen in optocht naar het waterreservoir, de lindeboom daar was versierd. Wij jongens waren blij toen het voorbij was, we konden weer doen wat we wilden. Ik herinner me dat er patriotische liederen werden gezongen in de oude feestzaal. Dat deden we goed en met plezier.

In maart 1940 marcheerde het Duitse leger Luxemburg binnen. Herinnert u zich die dag nog?

Het nieuws verspreidde zich als een lopend vuurtje in het dorp. De mensen waren van streek. We waren onder de indruk, deze paarden, deze soldaten. Ze hadden luxe auto's met chroom. De wegen waren hier toen nog niet geasfalteerd, dus namen ze aarde en smeerden dat op de auto's

. Zo waren ze gecamoufleerd. "Over zoveel dagen zijn we in Parijs," zeiden ze. De mensen dachten dat ze Parijs nooit zouden bereiken. Maar ze hadden gelijk. Een man schreeuwde nog: "Kijk uit voor de Maginot-lijn!" Maar ze gingen er dwars dooheen, het kon ze niets schelen. Dat is wat ik me herinner. Als je een jaar of twaalf bent, denk je al na over dit soort dingen. Wat gaat er gebeuren? We hadden een schuur aan de achterkant, daar hadden ze een touw gespannen en de paarden vastgebonden. Dat maakte natuurlijk indruk op ons. Ze kwamen ook met auto's en tanks. Toen was het militair gezien rustig. We waren een bezet gebied.

Laten we het over school hebben. Wat herinnert u zich van uw schooltijd in Eschdorf tijdens de oorlog?

Ik herinner me dat we naar school gingen en boeken hadden. We hadden het Franse boek voor de vierde klas en we vonden het leuk om dat te leren. Maar kort daarna werd het Frans verboden. Onze leraar was er niet blij mee. We waren blij met alles wat we minder moesten leren. Maar we hadden eigenlijk wel door willen gaan. De boeken werden gewoon verzameld. We zongen veel Duitse liedjes, we deden rekenen en aardrijkskunde en natuurlijk Duits. We moesten hun programma doen, sporten enzovoort. Toen werden we overrompeld door de Hitlerjeugd. Een Oberführer of iets dergelijks kwam uit Mersch om ons over te halen, maar niemand werd lid van de Hitlerjeugd. Een van de meer sluwe studenten meldde zich vrijwillig aan toen ze kwamen. Toen hem gevraagd werd hoe hij heette, antwoordde hij: "Heinrich Stickstoff!" De Duitser schreef dat ook op, maar er waren nooit consequenties. We lachten nog vaak als we hem zagen. We waren thuis immers allesbehalve Duits opgevoed. We moesten de ramen verduisteren. Bij de vroege dienst brandde er maar een klein lampje in de kerk. We gingen elke dag naar de kerk en als misdienaars zelfs een kwartier eerder. Ook op school hadden we een speciale verduistering. Onze leraar haalde een paar keer de filmprojektor tevoorschijn en liet ons 's ochtends een film zien. Documentaires etc. De mooiste film was "Paarden fokken in Arizona". We vroegen hem steeds om deze film nog een keer te laten zien. Dat was toen het programma op school. We verzamelden beukenootjes en frambozenbladeren onder schooltijd. We hadden thee liggen op de zolder waar nu de muziekzaal is. De thee werd verzameld door de Duitsers. Ik neem aan dat we dat moesten doen. Onze leraar begeleidde ons, we zongen en verzamelden de beukenootjes. Ze zullen er wel iets mee gedaan hebben. Om thee van te maken? Ik weet het niet.

In die tijd was de voedselvoorziening op veel plaatsen problematisch. Op een boerderij misschien niet zo erg. Hoe herinnert u zich dat?

Mensen kwamen naar de boerderij en hadden geen eieren, boter of spek. Men had echter medelijden en gaf voedsel aan de mensen. Ze betaalden er ook graag voor, met marken. In die tijd was er de beroemde *Zocker-Jang*. Hij was een bezemmaker die altijd naar Luxemburg Stad ging. De zakenlieden hadden stoffen en kleren, die ze hem gaven in ruil voor eieren of spek. Hij had dan een grote zak op zijn fiets.

Hij kwam toch uit het naburige dorp?

Ja, van Grevels. Hij reed ermee naar Luxemburg Stad. Hij had zoveel mark op zak dat hij er een vuurtje mee had kunnen stoken. Hoe meer hij meebracht, hoe meer geld er werd verdiend. Hij ging naar degenen die geld hadden.

Dus er was ook ruilhandel en smokkel?

Ja, dat herinner ik me nog. De neef van mijn vader was politieagent in Wiltz en hij had zo'n grote tas. Als hij kwam, deed mijn vader er soms een pond boter in. Dat was solidair, zelfs tijdens de oorlog, onder de "echte" Luxemburgers. En bijna het hele dorp bestond daaruit. We konden niet klagen.

In 1942 werd gedwongen rekrutering afgekondigd door de Duitse overheid.

Ja, die Gustav Simon. Als de Luxemburgers hem hadden gepakt, had iedereen hem minstens één keer neergestoken. Hij was de grootste rotzak van de hele wereld. De dienstplicht werd afgekondigd en we hadden geen les. De leerarbeiders gingen niet naar hun werk, geen van allen. Ze konden ze niet allemaal arresteren, dus visten ze er individuen uit. Alle mensen huilden. Dat was verschrikkelijk. Als deze Simon was gepakt, had hij niet lang meer te leven gehad, iedereen had hem dood gestoken. Toen begon de echte ellende van de oorlog. Toen de jonge mannen werden opgeroepen. Dat ging een tijdje door, ze werden allemaal verdeeld. Dat was de arbeidsdienst. Die verdorpe Duitsers hadden alles heel goed geregeld, ze kregen toen al een geweer. Mijn broer zat ook in de arbeidsdienst. Hij was geboren in 1924. Ze kregen de geweren en werden 3 weken later ingelijfd bij de Wehrmacht. Sommigen zeiden dat ze één keer zouden gaan en nooit meer thuis zouden komen. Ze kregen zelfs geen verlof meer. Mijn broer was direct na de eerste dienstplichtigen aan de beurt. Mijn vader had een verzoek ingediend voor mijn broer omdat we boeren waren, dus hij werd de eerste maanden niet opgeroepen. Hij werd daarna verschillende keren opgeroepen, maar uiteindelijk hielp niets meer. Mijn oma kwam uit Grumelange, vlakbij Martelange. Het huis zat vol met jonge mannen, dus stuurde mijn vader hem daarheen. Ze gingen er te voet heen. Er waren Duitse douaniers in huis. De anderen waren vrienden van hen, ze gingen in en uit, haalden de melk op enzovoort. Mijn broer werd daar ingekwartierd. Niemand vroeg naar hem. Ze hadden anderen in huis die op het seminarie zaten. Toen het hooi werd binnengebracht, hielp hij met het afladen daarvan. De Duitsers trokken zich er niets van aan.

U heeft verteld dat omdat uw broer daar was ondergedoken, het gezin bang was om gedeporteerd te worden? Dat was een mogelijk gevolg daarvan.

Ja, de mensen werden toen gedeporteerd. Dit gebeurde tegen het einde van de oorlog. Mijn vader zei: "We gaan niet meer mee. We zullen ons ook verstoppen. Ik zorg ervoor dat we bij de familie onder dak komen. De een hier, de ander daar." Het was te voorzien dat het slechts een kwestie van maanden was. Men kon het einde zien aankomen, de geallieerden waren in Normandië geland. Er was een gevoel dat het alleen maar anders kon worden. Er was een ondergrondse beweging, met de *Unio'n* en anderen. Ze zeiden dat *Autos-Tun*, de chauffeur van de familie Walisch, om 3 uur 's nachts moest komen rijden. Ze wisten niet waar ze heen moesten. Toen werden ze gedeporteerd.

Dat betekent dat hij de taak kreeg om mensen op te halen?

De buitenstaanders wisten het nooit echt. Ze zeiden: "Wees voorzichtig, het zou kunnen. *Tun* is weg, het zou kunnen dat ze eraan komen." We verstopten ons achter een hoge heg. We werden om 3-4 uur 's nachts gewekt. We waren toen 12-14 jaar oud. Daar lagen we naar de

sterren te kijken. Het was niet erg warm, we hadden een deken bij ons. Als het licht werd, keek mijn vader of alles in orde was. Daarna gingen we naar huis, ontbijten en naar school. We werden niet gedeporteerd. Zover kwam het niet.

U zei dat u de Duitse politie hier verschillende keren hebt gehad?

Ja, ze kwamen ons tegen op weg naar school en hielden me tegen. Mijn broer was vier jaar jonger. Ze vroegen ons of we wisten waar onze broer was. We waren niet zo dom dat we niets wisten, maar we deden wel alsof. Het was ons ingeprent om niets te zeggen als iemand ernaar vroeg. Ik zie de dikke politieman nog naast me staan, ik zakte bijna in elkaar. Er kwam toen geen einde aan de spanning. Tot de Amerikanen in september plotseling kwamen. Mijn broer gooide 's avonds een bezem tegen het raam, hij was in het donker thuisgekomen uit Grumelange. Die jongens wilden naar huis. Onze familie was geïrriteerd, hij had nog een dag of twee moeten wachten. Op weg naar huis kwam hij ook anderen tegen. De mensen die actief waren in de ondergrondse kwamen 's nachts naar buiten, als wilde dieren. Ik zeg nu nog steeds dat de Duitsers toen soms gewoon dom waren. Anders hadden ze er nog meer gepakt.

Wat vond u van de sfeer in het dorp tijdens de bezetting? Wat dachten en voelden de mensen?

Iedereen was moedeloos. De eerste toevlucht in die tijd was religie. Mensen gingen naar de mis, naar de rozenkrans. Als Jos Theis harmonium speelde, zong hij drie keer "Troosteres van de bedroefden" en bijna iedereen in de kerk huilde. Het was een teneer geslagen stemming. Er was voortdurend nieuws dat iemand omgekomen was, dan deze, dan die, ... Het was een droevige stemming. Maar het was niet zo dat je iemand in het dorp niet kon vertrouwen. Deze meneer Dichter was bij ons. Ze moesten er een hebben. Hij was niet dom, maar hij had zich goed opgewerkt. Hij kon niet schrijven of iets doen. Ze hadden hem benoemd tot plaatselijk groepsleider of zoiets. De anderen lieten hem niet eens de documenten lezen. Ze lieten hem gewoon tekenen en dan was alles in orde.

Merkte u als kind verzetsdaden op, bijvoorbeeld onderduikers, of collaboratie, bijvoorbeeld degenen die Duitsgezind waren? Als kind zag u zeker niet alles en werd u zeker niet alles verteld.

Daar kan ik niet echt iets over zeggen. Als je me zou vragen of ik iemand in het dorp zou kunnen noemen die een speldje droeg, zou ik er geen weten. Er waren er een paar in het dorp die gedwongen waren. Blokleiders, of hoe ze die ook noemden. Ze kregen een geel uniform van de Duitsers. Er was een bijeenkomst, ze hadden een soort herdenkingsdag. Ze moesten uniformen dragen. De betrokkenen schaamden zich om het uniform aan te trekken. Maar er was geen andere manier. Ik weet dat iemand uit Merscheid zei: "Wat is er van ons geworden?" Ze hadden alles georganiseerd, luchtbescherming enzovoort.

Dat waren dan degenen die Duitsgezind waren of gedwongen werden met de Duitsers mee te werken. Maar er waren ook mensen die jonge mannen verborgen en die zich in die zin verzetten. Wat hebt u daarvan gezien hier in het dorp?

Ik veronderstel dat zelfs sommige volwassenen niet alles wisten, en wij kinderen wisten niets. Ik kan me bijvoorbeeld niet herinneren dat iemand me op school vertelde dat iemand zich ergens verstopte. Maar op een keer zag ik dat er iets voor een huis stond, waarvan ik niet wist waar het vandaan kwam. Er stond een heel mooi hondenhok buiten. Ik vroeg me af wie het had gebouwd. Er waren twee jonge mannen ondergedoken. Ze moeten gek geworden zijn. Ik neem aan dat mijn ouders of andere volwassenen wisten, waar het hondenhok vandaan kwam. Wij wisten het niet en ze zouden het ons ook niet verteld hebben.

Herinnert u zich september 1944, de eerste bevrijding van Luxemburg door de Amerikanen?

Plotseling kregen we te horen dat de Amerikanen in Petange waren. Het duurde nog een dag, toen waren ze er ook. Mensen sprongen van vreugde, zongen en waren blij. Alles zou nu goed komen. Bovenaan de weg, aan de achterkant, was een sparrenbos. Daar kwamen de eerste Amerikanen aan, met hun jeeps en vrachtwagens. Ze maakten een vuur en aten daar.

Natuurlijk renden alle kinderen en volwassenen erheen om de Amerikanen te zien. We kregen een stuk chocolade, pure chocolade gewikkeld in waspapier. Voor ons was dat in die tijd hetzelfde als iemand vandaag 10.000 euro geven. De eigenaar van het sparrenbos sprak Engels, omdat hij als tiener in Amerika was geweest. Hij sprak met de soldaten. We kregen ook kauwgom en wisten niet eens wat dat was. Toen het donker werd, gingen we weer naar huis. Zij gingen ook weer op weg. Ze waren hier maar kort gestopt. Daarna kwamen er meer Amerikanen. Ze vestigden zich hier en sliepen in de huizen. Wij sliepen in de keuken, zij in de woonkamer. Zo ging het totdat het verschrikkelijke nieuws kwam dat de Duitsers terug waren

In december 1944 begon het Ardennenoffensief en keerde het Duitse leger terug. Wat herinnert u zich nog?

Mijn broer Jean was erbij. Ik weet niet of hij ook een missie had en ergens moest helpen. Maar hij kwam terug en zei: "Ze zijn terug in Bleesbrück, wat moeten we doen? Ze komen terug." "Dat kan toch niet! De Amerikanen zijn met zoveel machines gekomen, de Duitsers hebben niets meer!" We zagen de koplampen en ze kwamen. Op het belangrijkste kruispunt in het dorp hadden de Amerikanen een luchtafweerkanon opgesteld. Op een dag zagen we ze het op de vrachtwagen laden en wegrijden. Toen kwamen de Duitsers en bivakkeerden overal. Toen kwam de Volkssturm. Het waren frêle mensen, oude bebaarde mannen, jonge mannen met kinderwagens waarop ze hun rugzakken gezet hadden. Mensen gooiden hun handen in de lucht van afschuw. "Moeten ze naar de oorlog? Maar dan zouden ze hier overmorgen weer moeten zijn." Maar dat was niet het geval. Na hen kwamen de Duitsers met hun vrachtwagens enz. We weten uit de geschiedenis dat ze die Volkssturm hadden. Ik heb ze gezien, je hoefde echt niet bang voor ze te zijn. Ze hadden iedereen die er nog was, opgeroepen. Ze konden hooguit de vijand de weg versperren, maar meer ook niet. Ik weet niet of ze ook schoten, ze hadden geweren. Maar toen kwam de elite. Sommigen hadden de lakens van hun bed gescheurd, want er lag sneeuw, dus ze waren in het wit gekleed. Dat was hun SS of wat dan ook. Ze zorgden voor veel onheil. Ze waren eigenlijk goed uitgerust, anders hadden ze niet zoveel onheil kunnen veroorzaken. Er klonk een knal, toen een fluiten en toen nog een knal. We spraken buiten af met de burens. Niemand lag in bed, dat was rond 21 of 22 uur 's avonds. Een van onze burens zei dat hij wist wat hij moest doen, hij was in Frankrijk geweest. Dit waren granaten, ze zouden ontploffen. "Die vloog in de richting van Schumann," zei hij, toen ze langer floten. Als ze niet zo lang floten, zei hij: "Die vloog maar tot Kaundorf." Hij schatte dat in en wist waar ze naartoe vlogen. Of dacht dat hij het wist. We praatten - zoals dat ging in die tijd - over de oorlog, de Duitsers, deze bende, enz. Plotseling was er een gekraakt en de aarde vloog over onze hoofden. Niemand zei goedenacht, iedereen vluchtte snel de huizen in. Er lag wat sneeuw. De volgende ochtend keken we om ons heen. Stukjes hier, stukjes daar. Overal waren zwarte vlekken, groter dan de tafel hier, waar de granaten waren ingeslagen. We hadden geluk dat er niemand was omgekomen. Een vrouw uit het dorp kwam zo om het leven. Ze wilde naar het toilet en dat was buiten, zoals in veel huizen in die tijd. Ze zei dat ze het zo warm kreeg en toen was ze al dood. Ze kreeg een splinter in haar hart. Dat had ons ook kunnen overkomen. Soms moet je geluk hebben.

Daarna ging het echt slecht hier in Eschdorf. Hoe ging het hier verder?

Slecht. We gingen naar de kelder. Een paar van onze burens waren er ook. De kelder lag vol aardappels en er was een doorgang langs de aardappels. En toen lagen we op de aardappels. Het was niet leuk. Het knalde, er werd geschoten. Toen kwamen er Duitsers - toen waren de ramen aan de voorkant al kapot - en die zeiden dat we hier in geen geval moesten blijven. We moesten naar beneden, naar het dorp. De Yanks - zo noemden ze hen - zouden vanaf hier komen. Hier zouden de gevechten zijn, hier zou de actie zijn. Dus hielden we een familieraad. Mijn vader zei dat hij zou kijken of we ergens in het dorp onderdak konden krijgen. Hij ging naar zijn vriend die een stevige kelder had. Daar stond het brood op tafel, klaar in de manden om de oven in te gaan. Maar er was niemand in huis. Er woonde nog een oude tante bij hen in huis. Ik weet niet precies hoe oud ze was, maar zeker boven de tachtig. Ze waren gevluht in de richting van Esch-Sauer. Mensen zaten ondergedoken in de Wiesengrond. Ook dit gezin, met de tante. Hij verliet het huis weer, zich afvragend wat hij nu moest doen. Hij kwam een vrouw tegen die wilde weten waar hij heen ging. Hij legde haar uit dat we van plan waren in

de kelder van zijn vriend te schuilen. Ze bood hem aan om mee te gaan naar haar huis, zodat zij en haar familie niet alleen zouden zijn. Dus gingen we daarheen. Er waren daar ook anderen. De Duitsers kwamen weer en stuurden ons daar ook weg. Mijn vader zei dat we niet zouden gaan. Als we naar het open veld zouden gaan, zouden we blootgesteld worden aan elke splinter en kogel. Hier zouden we veiliger zijn. Een bom zou precies op ons moeten vallen en dan zou het toch niets meer uitmaken. Dus bleven we. Ze hebben ons nog minstens drie keer gewaarschuwd. Hij weigerde elke keer. Ze hadden een machinegeweer achter in de kelder. Hij ging naar ze toe en zei dat ze weg moesten gaan met dat machinegeweer als ze hem een plezier wilden doen, want er waren kinderen en gezinnen daar beneden. Het zou gevaarlijk voor hen zijn om daar met een machinegeweer te zitten. Ze pakten in en vertrokken, ze waren echt redelijk. We verdroegen alles. Er lagen zandzakken en mest en ik was bang. Niemand in het dorp was zo bang als ik. Opeens zagen we veel huizen branden en de kerktoren. Wat zou er met ons gebeuren? We zouden hier verbranden. Volgens mij was er beton daarboven. Mijn vader en iemand anders renden weg. De schuur stond in brand en het vuur sloeg al snel over naar het huis. In de oorlog moest je ter bescherming tegen luchtaanvallen een bak water, zand, een schep en een pomp met een lans aan de voorkant op zolder hebben. Er was geen waterleiding, dus werd er gepompt. De een pompte, we weten niet wie, en de ander bluste boven. Ook in de hagel van kogels. Wat een geluk hadden ze. Ze slaagden erin de brand te blussen. Een emmer water was niet genoeg geweest, maar een lans wel. Mijn vader zei tegen de andere man: "Ik wou dat ik wist of ons huis ook in brand stond. Dan konden we dat ook blussen." De ander wilde geen nee zeggen, maar als de vrouwen er iets van hadden geweten, hadden ze hen nooit laten gaan. Maar ze waren allebei weg, geen van beiden wist waarheen. Plotseling kwamen ze terug. Mijn vader zei: "Wij hebben de onze ook geblust. Maar wat een puinhoop is het! Er staat een tank in brand waar een half verbrande man uit hangt. En een onbegaanbare hitte. Maar we hebben het dak geblust. De stallen zijn afgebrand. De Duitsers zeiden dat het vee weg was." Ze blusten hetgeen het nodigste was en toen was het terug naar de kelder. De vrouwen huilden en waren boos. Mijn moeder huilde ook. Toen kwam een andere vrouw, wiens zoon in de Wehrmacht zat, tussenbeide en zei dat ze geen reden had om te huilen, ze had tenslotte haar kinderen nog. Eén was in Petange, de anderen hier. Maar ze wist niet waar haar zoon was.

Hoe lang was je in totaal in de kelder?

Ik zat 8 dagen achter elkaar in de kelder. Ik wist niet hoe laat het was, we hadden toen nog geen polshorloges. Het werd ons verteld, maar we wisten niet of het dinsdag of woensdag was. Er was een vreselijke spanning. Er waren knallen en gekraak. Toen de bommen vielen, vloog het stof in de rondte. Dan word je bang. Sommige oudere dorpingen zeiden zijn gewoon gebleven. Ze gingen voor de kachel zitten en er gebeurde niets met hen. De zoon van een familie die hierheen was gevlucht, was in zijn knie geschoten en was doodgebloed. Zeventien jaar. Als de ene rozenkrans gebeden was, werd meteen de volgende gebeden. Het was vervelend. De tijd verstreek, maar het was altijd hetzelfde. Achteraan, bij onze buurman, zat de kroegbaas. Hij was een beetje een ruwe kerel. Hij zei dat het genoeg was met dat gebrabbel. Nu was het tijd om te drinken. Het was een kleine herberg. Hij haalde de schnaps, ze namen er een en plotseling was er een klap. Toen zette iemand het glas neer en zei: "Laten we nog een keer bidden!" De mensen klampten zich ergens aan vast. Als ze niet hadden gebeden, was het waarschijnlijk niet erger geweest.

Dat betekent dat er de hele tijd in de kelder werd gebeden?

De hele tijd. Er was nog een man uit Bourscheid. Ik weet niet hoe hij daar kwam. Hij was dement. Die vertelde een onzin. We luisterden niet altijd naar hem, maar soms moesten we lachen. We baden de hele tijd. Deze man begreep niet wat er gebeurde. Het was ook verdrietig voor de kinderen. Het was een beklemmende tijd. Maar zo'n ervaring vergeet je niet. Maar niemand wilde er nog aan denken. Als je zoiets meemaakt, wil je er een streep onder zetten en nooit meer zoiets meemaken. Een andere vrouw werd in haar oog geraakt. Ze werd onmiddellijk naar het militaire ziekenhuis gebracht en behield haar oog. Een man verloor zijn arm, veel mensen stierven. Geen van hen verdiende het. Maar er waren ook plaatsen waar het veel erger was dan hier.

Herinnert u zich aan mensen die wilden vluchten?

Dat is ook een hoofdstuk op zich. Achter op ons grondstuk stond een kar met een kist erop. Hoe ze die daar hadden gekregen, weet ik niet. Er zat eten in en dekens, de wagen was goed beladen. Toen kwam er een man uit het dorp die aan mijn vader vroeg waar hij naartoe ging. "Ik weet het niet," antwoordde hij. Niemand wist echt waar hij naartoe ging. Ze diskuteerden erover totdat mijn vader het op een gegeven moment met hem eens was en zei dat we liever bleven. Ze laadden een deel weer uit, de rest verbrandde later.

Weet u nog toen de Amerikanen terugkwamen in het dorp?

De Duitsers schoten terug. Maar het was niet zo erg. We bleven nog een paar dagen in de kelder. Maar daar was het veel beter. We hadden dekens in de keuken gelegd. Zij lagen aan de ene kant, wij aan de andere. We lagen naast elkaar zodat niemand het koud kreeg. De bedden en ramen boven waren vernield. En het druppelde door het dak. Er lag sneeuw. Mijn vader moest nog een brand blussen. Velen kwamen terug en hadden geen huis. Niets. De een had nog een schuur, de ander een paardenstal.

Daarna moest alles gerepareerd worden, al was het maar op een provisorische manier. Hoe herinnert u zich de tijd van de wederopbouw?

Mijn vader en mijn oudere broer - en soms een oom - hakten eerst dennenbomen om het dak te repareren. We hebben nog steeds foto's waarop alles vol staat met bomen. Ze kwamen - het was toen nog niet zoals tegenwoordig - en zetten een zaag klaar. Ze zaagden de bomen om, hoewel niet altijd even nauwkeurig, maar ze repareerden het dak. Ze hadden veel dingen te dun gezaagd. Het was niet zoals vandaag. Achter in het bos voor het dorp stonden dennenbomen langs de weg en die werden allemaal omgezaagd. De mensen uit Esch hielpen daarbij. Vlak bij de school was een houtzagerij opgezet. Daar zaagden ze planken en bomen. Die werd een paar jaar later afgebroken. We hadden veel geluk dat er geen lessen waren. Er was een militair hospitaal in de school en er was een groot rood kruis op het dak geschilderd. We hadden geen les tot de zomer.

U noemde "die uit Esch". Dat waren toch ARBED-werknemers?

Precies, ze werkten bij ARBED. Er was in die tijd waarschijnlijk heel weinig te doen, dus ze kwamen op maandag met de bus en gingen op zaterdag naar huis. Ze schepten het puin weg en laadden het op. Ze waren gewend te scheppen. We moesten een keer lachen toen er een sport van een ladder afbrak. Ze zetten de ladder gewoon neer en spijkerden er een plank overheen. Toen ze de ladder weer omhoog zetten, zat de plank aan de verkeerde kant. Het moet zo worden vastgemaakt dat je de spijker er niet uittrapt als je erop stapt. Dus draaiden ze de ladder gewoon en spijkerden er een lat erop. Ze hoefden de plank er alleen maar weer af te halen en hem aan de goede kant vast te spijkeren. Ze hadden de ladder ook kunnen laten staan. We lachten ons rot, zelfs als kinderen. Ze waren zeker goed in hun werk bij de hoogoven, maar ze waren niet gekwalificeerd voor zulk werk. Er was een tank bij ons thuis. Die had een gat in onze gevel gemaakt. Ze lieten de stenen daar hangen tot de metselaars kwamen. Ze haalden de stenen eruit, zetten er een deurpost in met een deur. Ze bouwden toen buiten een muur er omheen en toen hadden we een kast. Dat was het verhaal van de tank. In deze tank lag een popje dat verbrand was. Er hing ook iemand aan deze tank die het niet had gered en was verbrand. Ik heb het zelf niet gezien, maar mijn vader vertelde het me. Het was zo'n grote Tiggertank. Toen ik op de landbouwschool zat, in 1947, hebben ze die weggehaald.

De wederopbouw omvatte ook het weer in gebruik nemen van de boerderij. Wat was de situatie met het vee?

We bouwden een tijdelijk dak en de arbeiders van Esch hielpen ook mee. We kregen dik plaatstaal uit Esch. Het was zo zwaar dat je nauwelijks een plaat kon optillen, maar het was niet gegalvaniseerd, het was zwart. Het ging maar 10 jaar mee, daarna was het doorgeroest. Maar het was een goede directe hulp. We konden ook wat hooi opslaan. Mijn vader kocht hooi en stro. Zo overbrugden we de tijd. In de lente ging het vee vroeg de wei in. We hadden maar 12-15 stuks vee en twee paarden. Het was niet zoals vandaag.

Toen de oorlog voorbij was, lagen de bossen en weilanden vol met munitie die niet was ontploft of was blijven liggen. Hoe zag dit eruit? Wat kunt u zich herinneren?

Ik was toen niet een van de verantwoordelijken. Er kwam een oorlogstruck, ik zou zeggen dat er ook Luxemburgers bij waren, die verzamelden alle granaten en kruid. Op de plaatsen waar kanonnen stonden en in de loopgraven. Ze lagen overal. Het waren lange dingen met een ontsteker aan de voorkant en een propeller aan de achterkant. Het was lichtspoor. Velen hadden een parachute. Dat was een lichtkogel. Ze laadden de granaten en brachten ze naar een steengroeve tussen Merscheid en Heiderscheid. Daar zouden ze opgeblazen worden. De hele zondag waren er één of twee volgeladen vrachtwagens. Ik heb ze niet gezien, ik was er niet bij. Maar jongens zijn jongens. Ik was een van de lafaards. Maar 2 jongens uit Hierheck en 1 hier uit het dorp waren op dat moment toevallig samen onderweg. Ze openden de granaten, haalden de parachute eruit en gingen ermee om als een monteur die wist hoe het moest. We waren in de kerk toen één van hen kwam en zei: "Goed dat je er niet was. Drie jongens stierven in de steengroeve." In plaats van naar de kerk te gaan, waren ze naar de steengroeve gegaan en daar waren ze granaten uit elkaar aan het halen. En er ontplofte er een. Het verhaal gaat dat ze op enige afstand van het gat waren. Ze stierven dus niet meteen, ze liepen nog een paar stappen en vielen toen om. Dat was een vreselijke gebeurtenis voor het dorp. Drie jonge jongens. Ze hadden zaterdag meteen een hek moeten neerzetten of de hele plek moeten opblazen. Of de plek had bewaakt moeten worden. Die jongens hadden niet in de buurt mogen komen. Ik zou niet gegaan zijn.